

הרב ישעיה לוי

ירושלים

אלו ברכות וקללות נתנו על הר גריזים והר עיבל?

א. ארור בפרט וארור בכלל

אַרְרוּר לְקַח שְׂחָד לְהַבּוֹת נֶפֶשׁ דָּם נָקִי וְאָמַר כָּל הָעַם אָמֵן. אַרְרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם וְאָמַר כָּל הָעַם אָמֵן (דברים כז, כה-כו).

רש"י, כה: ראיתי ביסודו של רבי משה הדרשן, י"א ארורים יש כאן כנגד י"א שבטים. וכנגד שמעון לא כתב ארור, לפי שלא היה בלבו לברכו לפני מותו כשברך שאר השבטים, לכך לא רצה לקללו.

כו: אָשֶׁר לֹא יָקִים - כאן כלל את כל התורה כולה וקבלוה עליהם באלה ובשבועה.

מסתבר שעיקר כוונת רש"י אינו להקשות מדוע פורטו אחד עשר ארורים ולא שנים עשר או כל מנין אחר, כי מי יימר שיוחד ארור אחד כנגד כל שבט. אבל הקושי האמתי הוא מדוע "אַרְרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים וגו'" אינו מייתר את שלפניו, הלא כל הארורים הקודמים כלולים בו. על כך משיב רש"י ש"אַרְרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים וגו'" אינו עוד קללה מכוונת אל יחיד מסתתר עובר על עבירה פרטית, אלא אלה הבאה לחיזוק הברית ואשר העם כולו מקבל על עצמו, ולפיכך אין לארור האחרון עניין עם הראשונים. לכן הבדילו בסוטה לז, א, את "ארור בכלל" מן "ארור בפרט"; ראה שם. ובלשונו של רש"י, "כאן כלל את כל התורה כולה וקבלוה עליהם באלה ובשבועה". לראייה מביא רש"י את יסודו של רבי משה הדרשן, ממנו נלמד שהארור המסיים אמנם עומד לעצמו ואינו נספר עם האחרים.

יתכן שאף רבי משה התעורר לדרוש מפני שסך הארורים הם שנים עשר כשבטי ישראל, אך מתוכם נבדל ארור אחד להיות כללי בעוד השאר פרטיים, כאילו הוא בא תמורת קללה פרטית נוספת שעמדה להימנות, אך שמשכה הכתוב לבסוף שלא תופנה בייחוד אל איש או אל שבט מסוים.

ב. מה ענו הלויים ואמרו?

ולרש"י גם מגמה רחבה יותר. לדעתו, "וְעָנוּ הַלְוִיִּם וְאָמְרוּ" (כו, יד) עד "אַרְרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים" (רש"י כז, יב) ולא יותר, וכן משמע מפירושו לעיל יא, כט. אולם המקראות מוכיחים לכאורה שהלויים המשיכו ואמרו עד "וְהִתְמַכְּרְתֶם שָׁם לְאִיבֵיךָ לַעֲבָדִים וְלִשְׂפָחוֹת וְאִין קָנָה" (כח, סח), כמו שמצדד רד"ק ליהושע ח, לג-לד. נאמר, "רָאָה אֲנֹכִי נָתַן לַפְּנִיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וְקָלְלָה" (יא,

(כו,) הן "האמורות בהר גריזים ובהר עיבל" כמו שפירוש רש"י על אתר, שהרי על אלה נצטוו בסמוך, "וְהָיָה כִּי יִבְיָאָה ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנִתְּתָה אֶת הַבְּרָכָה עַל הַר גְּרִיזִים וְאֶת הַקְּלָלָה עַל הַר עֵיבָל" (יא, כט). ועליהן נאמר, "אֶת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל מְצֻוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם" (יא, כז). הקבלה ברורה אל "וְהָיָה אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹמֵר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מְצֻוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם" (כח, א), "וְהַקְּלָלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל מְצֻוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְסָרְתֶם מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם" (יא, כח), מקביל אל "וְהָיָה אִם לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹמֵר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מְצֻוֹתַי וְחִקְתִּיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם" (כח, טו). והרי שהברכות על הר גריזים כוללות לא רק את הברוכים במשמע מכלל שנים עשר הארורים, אלא גם את ייעודי הטובות שבדברי הברית, ושנפתחו בלשונות ברכה מפורשות: "בְּרוּךְ אַתָּה בְּעִיר וּבְרוּךְ אַתָּה בְּשׂוּדָה, בְּרוּךְ פְּרִי בְטָנְךָ וּגּוֹ" (כח, ג-ד). והקללות כוללות גם את העונשים שבדברי הברית מן "אָרוּר אַתָּה בְּעִיר" (כח, טז) ואילך.

ולהלן ל, א, "וְהָיָה כִּי יָבִאוּ עֲלֶיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ", ואין ספק שהן הברכה והקללה שבישר הכתוב "רְאֵה אָנֹכִי נֹתֵן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה", אותן שנועדו להר גריזים והר עיבל. והרי שהן "הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה", הטובות והרעות, הנפלאות והתהפוכות, המתוארות בארוכה בדברי הברית, אשר אדם מכירן בבואן עליו, ושם יזכה "וְנָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת כָּל הָאֱלֹוֹת הָאֵלֶּה עַל אִיבֶיךָ וְעַל שְׂנְאֵיךָ אֲשֶׁר רָדְפוּךָ" (ל, ז), לא 'ברוך' או "אָרוּר" סתמי אשר אין יודע איך יתממש או אם התממש. ושם בסמוך, "הַנְּסֻתָּר לֵה" אֱלֹהֵינוּ וְהַנְּגַלֵּת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד עוֹלָם לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת" (כט, כח). בפשטות, "הַנְּסֻתָּר" כנגד י"ב הארורים, שכולם, חוץ מן "אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים" הכללי, חלים על דברים שבסתר, ואצל שנים מהם הוזכר ההסתר במפורש: "אָרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה פֶסֶל וּמִסְכָּה... וְשֵׁם בְּסֻתֵּר" (כו, טו), ו"אָרוּר מִכָּה רַעְהוּ בְּסֻתֵּר" (כו, כד). אלה "לֵה" אֱלֹהֵינוּ" לארר, ואנו הצדיקים העומדים מן הצד נענה רק אמן. "וְהַנְּגַלֵּת" כנגד הציות והשמיעה "בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵינוּ" לְשׁוֹמֵר את אורחותינו הגלויות והציבוריות "לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מְצֻוֹתַי", ומטלה "לָנוּ וּלְבָנֵינוּ" לבער את הרע מקרבנו ולערוב זה לזה "לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת". בנגלות תלויות "כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה".

אבל רש"י פירש, כאמור, שהלויים לא השמיעו בהר גריזים ועיבל אלא את י"ב הארורים והברכות שמכללם. ונימוקו אמנם עמו, שכן לסוף פרשת הטובות והרעות נאמר, "אֵלֶּה דְּבָרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה לְכַרֵּת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאָרֶץ מוֹאָב, מִלְּבַד הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת אִתָּם בְּחָרֵב" (כח, טט). ולהלן, "אִתָּם נִצְבִים הַיּוֹם כְּלָכֶם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם... לַעֲבֹרָה בְּבְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ וּבְאֵלֹתָיו אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ כָּרַת עִמָּךְ הַיּוֹם... וְלֹא אִתְּכֶם לְבַדְכֶם אָנֹכִי כָּרַת אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת הָאֵלֶּה הַזֹּאת, כִּי אֵת אֲשֶׁר יִשְׁנוּ פֹה עִמָּנוּ עִמְד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֵת אֲשֶׁר אֵינָנוּ פֹה עִמָּנוּ הַיּוֹם" (כט, ט-יד). והרי שהיעודים, בניגוד לי"ב הארורים, לא נמסרו ללויים להשמיעם לעם בארץ ישראל אחר מות משה, אלא משה הועיד בהם עכשיו את ישראל, וכרת עליהם ברית בחייו.

ג. פירוט מוקדם וקבלה מאוחרת

לפנינו אפוא מה שנראית סתירה מובהקת בין מקראות. תשובת רש"י היא שלא הושוותה לגמרי "הברית אשר צוה ה' את משה לכת את בני ישראל בארץ מואב" אל "הברית אשר פרת אתם בחרב", אלא רק בכך שבערבות מואב הועדו ביעודים כדי "שיקבלו עליהם" לבסוף את התורה באלה ובשבועה" (רש"י שם, ד"ה לכרות), כמו שהועדו בסיני בקללות שבפרשת בחוקותי (ראה רש"י שם, ד"ה מלבד). אך בניגוד לברית סיני, ברית ערבות מואב לא נחלטה מיד, אלא לאחר זמן בהר גריזים ובהר עיבל (ראה רש"י להלן כט, כח, על פי סנהדרין מג, ב), כאשר "אמר כל העם אמן" אחר "ארור אשר לא יקים", אשר "כלל את כל התורה כולה וקבלוה עליהם באלה ובשבועה". אז חלו האלה והשבועה, כמו ששבועת סוטה ואלתה חלות כאשר אומרת "האשה אמן אמן" (במדבר ה, כב).

ואז באותו מעמד השלימו את המעשים שנעשו בברית חורב אבל טרם נעשו בערבות מואב. הקימו שתים עשרה אבנים (כו, ב; יהושע ד, ח) כמו שהקים משה תחת הר סיני "שתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל" (שמות כד, ד). בנו מזבח (כו, ה; יהושע ח, ל) כמו בסיני (שמות שם) והעלו עליו עולות וזבחו שלמים (כו, ו-ז; יהושע ח, לא) כבסיני (שמות כד, ה). יהושע "קרא את כל דברי" הברית (יהושע ח, לד) כמו שמשה לקח את "ספר הברית ויקרא באזני העם" (שמות כד, ז). וגם מל יהושע את בני ישראל (יהושע ה, ג) כמו שנימולו במצרים לקראת הכניסה בברית חורב (יבמות מו, א; כריתות ט, א), "כי מלים היו כל העם היצאים, וכל העם הילדים במדבר בדרך בצאתם ממצרים לא מלו" (יהושע ה, ה), ואף בערבות מואב עוד לא נימולו.

נמצא משה בערבות מואב ככהן המשביע סוטה וכמקריא שטר שבעל הדין עומד לחתום עליו. "ארור אשר לא יקים" שהושמע בהרים כלל בקצרה את כל הארורים שהאריך בהם משה – "ארור אתה בעיר וארור אתה בשדה, ארור טנאך ומשארתך, ארור פרי בטנך ופרי אדמתך, שגר אלפיה ועשתרת צאנה, ארור אתה בבאך וארור אתה בצאתך" (כח, טז-יט) – עם כל הפגעים המסתעפים עד סוף התוכחה, ו"אמן" שענה העם אשרר את הכל. אם תמצא לומר, "ארור אשר לא יקים" הוא ביטוי השבועה, ו"והיה אם לא תשמע" הוא פירושה שניתן לה מעיקרה.

לפיכך, "הקללה על הר עיבל" שבפי הלויים אמנם הגיעה רק עד "ארור אשר לא יקים", אבל כבר כך היא כללה את כל ההעדאה "אם לא תשמע", את "כל הדברים האלה... הקללה אשר נתתי לפניה", ואת כל "הנגלת", כי "ארור אשר לא יקים" טמן את כל מה שהטעין בו משה. ומעתה מוכח שהלויים גם אמרו 'ברוך אשר יקים', כי אין חוץ מזו לשון "ברכה על הר גריזים" שתעצור, מחד, בלי לזלוג אל "דברי הברית" של משה, ומאידך תכלול במשמעה את כל ההבטחות "אם שמוע תשמע", ואת "כל הדברים האלה הברכה... אשר נתתי לפניה". שכן כמו ש"ארור אשר לא יקים" כולל את כל המארות שמנה משה, כך כולל 'ברוך אשר יקים' את "ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה, ברוך פרי בטנך ופרי אדמתך ופרי בהמתך, שגר אלפיה ועשתרות צאנה" (כח, ג-ו), עם כל המסתעף. מכאן שיטת חכמינו במשנה סוטה לב, א, שלכל אחד משנים עשר הארורים הוקדם ברוך מהופך.

ד. תיאור הברכות בספר יהושע

ומקרא מלא דיבר הכתוב. "וְכָל יִשְׂרָאֵל וְזַקְנָיו וְשֹׁטְרִים וְשֹׁפְטֵי עַמִּים מְזֶה וּמְזֶה לְאָרוֹן נֹגֵד הַפְּהַנִּים הַלְוִיִּם נִשְׁאֵי אָרוֹן בְּרִית ה' כְּגַר כְּאֶזְרָח, חֲצִי אֶל מוֹל הַר גְּרִזִּים וְהַחֲצִי אֶל מוֹל הַר עֵיבָל, כְּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֶבֶד ה' לְבָרֵךְ אֶת הָעָם יִשְׂרָאֵל בְּרֵאשֵׁנָה" (יהושע ח, לג). זהו המעמד שבו "ענו הלוויים ואמרו" (כז, יד) את שאמרו, והנה ברכה היא "לְבָרֵךְ אֶת הָעָם". אי אפשר לפרש שזו ברכת "בְּרוּךְ אַתָּה בְּעִיר" ואילך, כי בפסוק הבא ייאמר, "וְאַחֲרֵי כֵן קָרָא אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה כְּכֹל הַכָּתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה" (יהושע ח, לד), והרי שיהושע קרא, מתוך הכתב, את הברכה "אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמָע" ואת הקללה "אִם לֹא תִשְׁמָע", ולא הלוויים אמרום בהפניית פנים כלפי העם. אלא, "צִוָּה מֹשֶׁה עֶבֶד ה' לְבָרֵךְ אֶת הָעָם" בברכת 'ברוך אֲשֶׁר יָקִים'. "וְאַחֲרֵי כֵן קָרָא" יהושע את דברי הברית להזכיר לישראל בפרוטרוט מה קיבלו זה עתה באלה ושבועה. אבל קודם לא יכול לקרוא, שלא להפסיק בין משה ללוויים, כי "אָמֵן" העם נועד לחול על דברי משה, שהם הרצאת הברית מפי הגבורה, ובהם נתקיים הציווי "לְכַרְתָּ" ברית "אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מוֹאָב", לא על דברי יהושע.